

DIVINA COMEDIE: O FERICITĂ SINEZĂ RELIGIE – CULTURĂ

Viorica Lascu

Noțiunile de religie și cultură, de fapt, sunt intrinsec conexe, căci prima manifestare a ființei care se ridică peste nivelul pur biologic – homo sapiens – este tendința de comunicare cu ceea ce îl depășește, cu divinitatea, deci religia; acesta fiind cel dintâi pas spre cultură. În contextul acestui simpozion înțeleg că ne referim la religie, ca la un sistem organizat de credințe, oarecum opus unei culturi laice, emancipată din stadiul ei primordial – în orice caz, independente una față de alta.

Sfera religioasă este o dimensiune esențială a persoanei umane în integralitatea ei, ca și dimensiunea socială. Viața umană este cultură; iar cultura este oglinda în care se reflectă cunoștințele, credințele, tradițiile unui popor, într-o anumită perioadă a istoriei. Din confluențele și suprapunerile religie – cultură ne vom opri asupra unui singur exemplu, însă copleșitor.

Cultura e un domeniu vital al omenirii; iar prezența creștină în cultură îi dă acesteia un suflet, îi ține trează conștiința și îi pregătește viitorul. Forța eliberatoare a Evangheliei îi permite creștinului să judece de pe alt plan, să discearnă între adevăratele valori și cele false, care îi diminuează demnitatea și îi umbresc viitorul. Dintru început, creștinismul și-a găsit o formă de exprimare prin limbajul artei, de la grafitul naiv care îl reprezenta pe Bunul Păstor la judecata din Urmă a lui Michelangelo; de la modestele biserici paleocreștine la catedralele medievale și ale Renașterii; de la o monodică psalmodiere la simfonicele Missae Solemnes, religia s-a servit de toate limbajele pe care diferitele domenii ale artei i le-au oferit. Dintre ele n-a lipsit cuvântul. Literatura italiană își are superbul exordiu într-o rugăciune – poezie, Cântul Fratelui Soare (sau al Creaturilor) al Sfântului Francisc din Assisi; debut premonitoriu al destinului literar italian.

Ne vom referi în contextul nostru la Divina Comedie, opera unui singur gigant al literaturii, Dante Alighieri.

Divina Comedie, Il Poema Sacro, nu a apărut ca un deus ex machina: elaborarea ei s-a făcut în creuzetul școlilor în care Dante a studiat, a fost anunțată de operele minore, anterioare, a fost filtrată prin experiența umană și spirituală a Poetului.

Lectura Divinei Comedii este cea mai potrivită introducere la studierea Evului Mediu: este o enciclopedie a întâmplărilor, a gândirii și simțirii epocii, o Summa, cum se practica în diferite domenii ale vieții intelectuale și spirituale medievale (cfr. opera magistrului său, Brunetto Latini, Tesoros sau Catholicon

al genovezului Giovanni Balbi; nu-l putem omite pe sf. Toma de Aquino, cu a sa Summa Theologiae). Dar mai ales găsim itinerarul spiritual al Poetului, așa încât, parafrazându-l pe sf. Bonaventura, am putea-o numi *Iter animae Dantis in Deum* (ideea îi aparține lui Ramiro Ortiz).¹ Poemele alegorico – didactice care l-au precedat, în esență nu au legătură cu conceperea și construcția Divinei Comedii, care e generată de o exigență profundă interioară a Poetului.

Dante a preluat spiritualitatea epocii, cu precădere franciscană (era terțiar franciscan), dar asimilase și prelegerile din Santa Maria Novella, unde se studia sf. Toma de Aquino, sf. Albertus Magnus și Aristotel, filtrat prin interpretarea acestora. La Santa Croce se insista mai ales asupra sf. Francisc, sf. Augustin, sf. Bonaventura. Pe filosofii și literații antici, cărora le era debitor, îi enumerase în filosofica familia, situată în Limb (inf., IV), iar exclamația din *Infern*, I, 85 (Tu se' lo mio maestro e' l mio autore) îl arată ca principal dascăl și model pe Virgiliu, considerat în Evul Mediu ca un profet, pentru Egloga IV, zisă Mesianică.

Contemporanii săi artiști – literați, pictori, muzicieni – sunt cu toții amintiți *passim*. Acest perfect fiu al Evului Mediu avea însă conștiința originalității și valorii sale, precum și a faptului că își depășește epoca. El știa că Divina Comedie a putut fi scrisă nu numai prin meritul său personal, ci doar cu asistență cerească: ... il poema sacro/Al qual ha posto man cielo e terra (Par. XV, 1–2).

Benedetto Croce a definit Divina Comedie „un roman teologic”. protagonistul e Dante însuși. Din decență, o singură dată își spune numele, scuzându-se (... al suon del nome mio,/Che di necessità qui si registra², Purg., XXX, 62 – 3); dar chiar din prima terțină a *Infernului* precizează că este reprezentantul omenirii (... nostra vita, Mi ritrovai..., vol. 1–2).

Religiozitatea lui Dante nu se exprimă în formă emotivă și vagă; ea este încadrată într-o solidă construcție structurală: și anume lumea de dincolo de mormânt, pe care o parcurge, fiind încă viu. Personajul Dante ia asupra sa drama tuturor semenilor săi care orbecăiesc în pădurea păcatului și nu găsesc ieșirea. Prin propriile resurse omul poate, până la un anumit punct, să se redreseze, dacă ascultă glasul rațiunii (în Poem e vocea lui Virgiliu). el poate redobândi ca arbitru său să redevină *libero, dritto e sano*³ (Purg., XXVII, 140), dar e nevoie să se remedieze fragilității umane prin protecția Sf. Fecioare⁴ (Par., XXXIII, 34 – 37). Dar candoarea i-o poate reda doar harul lui Dumnezeu, prin știința lucrurilor divine, adică teologia. Beatrice care, în opera de tinerețe a lui Dante a fost *donna angelicata*, apoi, după modelul lui Boetius, în opusculul filosofic *Convivio* a personificat filosofia; acum, în Divina Comedie reprezintă

1. T. Pârvulescu și D.D. Panaitescu, Dante în România.. p. 399. In: Studii despre Dante. 1265 –1965. Buc., 1965, Editura pentru Literatură Universală.

2. (... când numele mi-l spuse, /Pe care-aici silit de stări îl spun) Tradus de George Coșbuc, 1925. In continuare vom cita tot din traducerea lui George Coșbuc.

3. „... e liber, drept și tare-al tău arbitru”

4. Și te mai rog, că poți ce vrei, Regină,

că dup-asemeni vis tu să-i păzești

iubirea lui mereu de-acum senină,

Veghind să-i rupu pornirile-omenești...”

alegoric cunoașterea lui Dumnezeu, teologia. Aceasta este singura cale, după ce toată zgura păcatului a fost înlăturată (prin vederea cumplitelor pedepse din Infern și apoi a pocăinței plină de iubire și speranță din Purgator) îți permite să aspiți la viziunea beatifică, prin contemplația mistică.

Mesajul religios al Poemului dantesc a fost imediat receptat de contemporani: alături de titlul modest de *Comedia* (Incipit *Comedia Dantis Aligherii* ...) ⁵, dat de Poet, fără întârziere s-a adăugat *divina*; i s-a spus *Il Sacro Poema*; 50 ani mai târziu (exact: 23 octombrie 1373, într-o duminică), în biserica S. Stefano di Badia, la Firenze, Giovanni Boccaccio a început seria expunerilor (esposizioni): lectură și comentarii morale, erudite, alegorice. Pe mormânt, la Ravenna, s-a gravat: *Theologus Dantes*. Două rugăciuni intercalate în textul dantesc au fost extrase și au circulat pe tot parcursul Evului Mediu: *Padre nostro* (Purg., XI, 1 – 24) și *vergine Madre* (Par., XXXIII, 1 – 21). Aici putem adăuga un element în plus față de cele cunoscute de dantologi: un ms. din Biblioteca Bathyaneum, ms. I 122, f. 127 r., păstrează un *rifacimento* (o reelaborare) a textului indicat din Par. XXXIII, 1 – 21. Și anume e o transpunere în vers popular, octonari, și o adaptare a formulelor mai greu de înțeles: semn că circula în popr. ⁶

De asemenea aceste două fragmente au fost puse pe note, precum și fragmentul *Francescăi de Rimini*.

Nu au lipsit nici ilustrațiile, începând cu miniaturi contemporane și lucrările prietenului său Giotto. Amintim apoi desenele lui Botticelli, menționând că incunabulul păstrat la Biblioteca Universității din Cluj e ilustrat prin gravuri făcute după desenele botticelliene. ⁷ De-a lungul veacurilor *Divina Comedie* a fost izvor de inspirație pentru mulți artiști; la ultima comemorare, în 1965 (al șaptelea centenar al nașterii) la Biblioteca Universității din Cluj au fost expuse ilustrațiile gravorului clujean Gy Szabó Béla; iar în expozițiile tematice din Italia au fost admirate opere contemporane ale lui De Chirico, Romano Guttuso, Carlo Levi etc.

Amintesc cu emoție comemorarea dantească din 1965; a fost pentru noi „supapa de siguranță”, o manifestație deschisă contra, în epoca de impunere a ateismului.

Nu putem să nu menționăm că enormul prestigiu al Divinului Poet, prin accentele sale de iubire de patrie – deși pentru el Patria era Florența –: la carità del natío loco ⁸, (inf., XIV, 1), și prin recunoașterea unității lingvistice a Peninsulei (del bel paese là dove' l sí suona ⁹, Inf., XXXIII, 80), interpretate în Risorgimento drept anticipare a ideii de Italie politic unită, a făcut din Dante un profet al Unității. Iar în 1865, când s-a comemorat al șaselea centenar al nașterii sale, corespondentul anonim al *Gazetei Transilvaniei*, în numărul 36, 30 aprilie/8 mai,

5. Libri titulus est: "Incipit Comoedia Dantis Alagherii, Florentini natione, non moribus". Dante, Epistola X.6. V. Lascu, I codici italiani della Biblioteca „Bathyaneum” di Alba Iulia. În *APULUM*, XXIV, 1987, pp. 211 – 218.

7. V. Lascu, Un incunabul venețian: *Divina Comedie/1491*. În „Tribuna” XI, nr.34, 24 august, 1967, p. 2.

8. .../și-mpins de-a locului natal iubire .... Cf. și Epistola 1, 4.

9. ...” în mândra țară unde sună „sí”!”

p. 14, amintește, nu fără un tâlc ascuns: „...Mare e acest bărbat florentin n-a pierdut niciodată dinaintea ochilor marea idee și neînvinsa dorință de a vedea odată Italia unită”.

Foarte mulți cititori de azi se limitează la lectura Infernului, motivând că e singura cantică poetică, populară cu figuri concrete și fremătând de pasiuni. Ei greșesc și se privează de mari valori literare și umane. Un sentiment decantat nu e mai puțin veridic decât unul sesizat în criză acută. Pia de' Tolomei nu e un personaj mai puțin realizat decât Francesca da Rimini, nici Manfredi decât Farinata. Duișia nu e inferioară împrecățiunii.

Iar Paradisul, care se cere citit în reculegere, pe lângă poezia inefabilului cuprinde și episoade de sfâșietoare umanitate: experiența exilului.¹⁰

Primul personaj care, paradigmatic, își duce cu sine toată gama sentimentelor omenești: iubire, ură, recunoștință, resentimente, porniri de violență și delicatețe, dragoste de locul natal, după ce se declarase în Epistole „cetățean al lumii”¹¹ în contrast cu pasiunea municipală specific medievală, este Dante însuși. Prin glasul lui Ulisse, care le spune tovarășilor de peregrinări: *fratti non foste a viver come brutti, ma per seguir virtute e conoscenza*¹² (Inf., XXVI, 119 – 120); *L'ardore a divenir del mondo esperto*¹³ (idid., 97 – 98), Dante însuși își exprimă dublul ideal uman: trăirea în virtute și satisfacerea deplină a setei de a cunoaște (să nu se uite că în anul 1300 era deja mare faima lui Marco Polo).

Prin aceste multiple aspecte ale sale, Divina Comedie este prima operă literară modernă, antropocentrică; dar în același timp și Cristocentrică, întrucât valorile umane sunt judecate în referire la Cristos.

Caracterului său religios, îi datorăm traducerea capodoperei literaturii italiene în limba română, prin condeii lui George Coșbuc (una dintre cele mai bune traduceri din lume). Și anume tatăl lui George Coșbuc, preotul Sebastian Coșbuc din Hordău, în anii de studii teologice, la Blaj, aflase de existența Divinei Poeme, și, dorind să își îmbunătățească predicile, i-a cerut fiului său să îl ajute
.....¹⁴.

Dar valoarea Divinei Comedii este recunoscută și de cititorii care nu au formație creștină: există două traduceri integrale în 1. arabă, una în l. chineză, două în l. coreană, una în l. ebraică, patru în l. japoneză, două în l. turcă¹⁵, pentru a nu le mai aminti pe cele în limbile europene (inclusiv rusă, greacă, finlandeză etc). Mesajul pe care opera îl transmite este etern și universal uman.

10. Paradis, XV – XVI, prevestirea exilului lui Dante de către Cacciaguida.

11. Epistola IX (Prietenului florentin), 4: „nu voi intra niciodată în Florența. Și de ce-aș intra? N-am să văd oare de oriunde chipul soarelui și al stelelor? ... nu voi putea oriunde sub cer gândi foarte dulcile adevăruri? ... „Traducerea lui Petru Creția în Dante Alighieri, Opere Minore, p. 741. Buc., Univers, 1971.

12. „Voi fii sunteți ai nobilei semințe

Și nu născuți spre trai de dobitoc,

Ci-onoare să cătați și cunoștințe!”

... a mea ardoare

13. să plec în lume ca să știu și eu

Și-a altor neamuri vicii și valoare...

14. Ramiro Ortiz, Dante și Coșbuc. În Dante și epoca sa.²⁴ Introducerea la traducerea Infernului de Coșbuc, Buc., 1925

15. Datele sunt valabile până la 1965. E. Esposito, Traduzioni opere dantesche, în Dante, a cura di U. Parricchi. Roma, 1965, De Luca Editore.

Vocea lui Dante, herald al unei ere creștine, impregnată de setea de puritate și pace, nu este opera și expresia frământării și debusolării noastre, în căutarea unui liman sigur? Poet tipic medieval și etern uman, într-un univers al cărui ax este Cristos, el alege calea spre Dumnezeu prin artă: „... de la frumusețea fragilă și efemeră a lui Dumnezeu, prezent în noi mai mult decât suntem noi înșine și ne permite să gustăm încă aici, pe pământ, bucuria Paradisului” (sunt cuvintele cardinalului Poupard).¹⁶

Să cităm doar o terțină din Par., XXX, 40 / 0 43. Dumnezeu este în noi Luce intellettual piena d'amore

Amor di vero ben, pien di letizia,
Letizia che trascende ogni dolore.¹⁷

Jacques Maritain caracterizase Divina Comedie „o Summa încărcată de o lume de adevăruri divine și umane, de dorinți arzătoare și de violență. El descrie, povestește, învață, se roagă”.¹⁸

Iar Boccaccio afirmă: "Dico che la teologia e la poesia quasi una cosa si possono dire dove uno medesimo sia il soggetto; anzi dico che la teologia niun'altra cosa è che una poesia d'Iddio."¹⁹

Aceasta este și concluzia noastră.

---

16. P. ...Poupard, în "Esprit et Vie", 1996, no. 24, p. 345.

17. de foc spiritual plin de iubire
acelui bun ce-l gustă fericirii,
mai dulce'n veci ca orișunde-aira

18. În U. Parricchi, op. cit., p. 146

19. „Afirm că teologia și poezia, aproape că s-ar putea spune că sunt un singur lucru, când subiectul este același; ba spun chiar că teologia nu este altceva decât poezia lui Dumnezeu". În Parricchi, op. cit., p. 137.

***DIVINA COMEDIE: UNE HEUREUSE SYNTHÈSE ENTRE
LA RELIGION ET LA CULTURE***

Résumé

L'article met en évidence la liaison entre l'oeuvre Divina Comedie d'après Dante Alighieri et la religion et la spiritualité médiévale.

Dante a été influencé par la spiritualité de l'époque, notamment, franciscaine, mais il était aussi influencé par les oeuvres des autres théologues, par exemple: Toma d'Aquino, Albertus Magnus, Saint Francis, Saint Augustin, Saint Bonaventura.

La religiosité de Dante s'est encadré dans une construction structurale, le monde après la vie sur la terre.

Le message religieux de Dante a été accepté par ses contemporains.

Des fragments de Divina Comedie ont été chanté. Ils ont été créés des illustrations d'après Divina Comedie.

Dante Alighieri a été aussi un prophète de l'Union de l'Italie.

L'Infer et le Paradis de Divina Comedie ont un caractère humanitaire.

La première traduction de Divina Comedie, chez nous, a été réalisé par George Coşbuc.